

Ostatnimi czasy wzrasta zainteresowanie naukowców badaniem świadomości grafotaktycznej (ang. *graphotactic awareness*) zarówno u dzieci, jak i dorosłych. W stale rosnącej liczbie prac z zakresu psycholingwistyki, psychologii edukacyjnej czy neuropsychologii rozpatruje się świadomość grafotaktyczną w różnorodnych kontekstach. Przyglądając się bliżej tym opracowaniom, wnikliwy obserwator mógłby dostrzec, że badacze wciąż poszukują dowodów potwierdzających istnienie związków między poziomem świadomości grafotaktycznej a poziomem umiejętności czytania i pisania. W badaniach nad wiedzą i przekonaniami dzieci na temat pisma, tzw. *świadomością pisma* (ang. *print awareness*), przejawy świadomości grafotaktycznej są traktowane jako sygnał rodzącej się wiedzy ortograficznej, znajomości konwencji zapisu¹. W pracach nad rozwojem umiejętności czytania i pisania u najmłodszych, a w sposób szczególny – w badaniach poszukujących wczesnych predyktorów dla osiągnięć w tym zakresie, badacze starają się ustalić poziom świadomości grafotaktycznej u dzieci w różnym wieku i tym samym wyznaczyć trajektorię jej rozwoju względem umiejętności komunikowania się za pomocą pisma². Inny kierunek badań wskazują prace z udziałem osób dwujęzycznych (najczęściej dzieci), u których sprawdzany jest poziom świadomości grafotaktycznej w obu językach³. W badaniach nad deficytami oraz mechanizmami kompensacyjnymi w dysleksji rozwojowej⁴ naukowcy dążą do ustalenia poziomu świadomości grafotaktycznej oraz określenia, czy stanowi ona mocną, czy też słabszą stronę osób ze specyficznymi zaburzeniami czytania i pisania. Wreszcie,

---

¹ Por. Pollo T.C., Kessler B., Treiman R. (2009), *Statistical patterns in children's early writing*, „Journal of Experimental Child Psychology”, vol. 104(4), s. 410–426.

² Por. Pacton S., Fayol M., Perruchet P. (2002), *The acquisition of untaught orthographic regularities in French*, [w:] L. Verhoeven, C. Elbro, P. Reitsma (red.), *Precursors of Functional Literacy*, Dordrecht: Kluwer, s. 121–137.

³ Por. Jared D., Cormier P., Levy B.A., Wade-Woolley L. (2013), *Discrimination of English and French orthographic patterns by biliterate children*, „Journal of Experimental Child Psychology”, vol. 114(4), s. 469–488.

⁴ Por. Cassar M., Treiman R., Moats L., Pollo T.C., Kessler B. (2005), *How do the spellings of children with dyslexia compare with those of nondyslexic children?*, „Reading and Writing”, vol. 18(1), s. 27–49.

w badaniach z udziałem pacjentów z agrafią analizowane są błędy w piśmie, badacze starają się określić, na ile nieprawidłowy zapis jest zgodny z zasadami poprawności grafotaktycznej i może świadczyć o zachowanej u pacjenta częściowej wiedzy ortograficznej⁵.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że z badaniami nad świadomością grafotaktyczną wiązane są duże nadzieje, a w poszukiwaniach możliwych kontekstów dla tego tematu jesteśmy dopiero na początku drogi. Pogłębienie wiedzy o znaczeniu świadomości grafotaktycznej jest w tym momencie jednym z najważniejszych celów, jakie należy sobie postawić. Badacze wskazują, że rozpoznanie znaczenia wiedzy grafotaktycznej dla rozwoju umiejętności czytania i pisania jest istotne w perspektywie tzw. polityki edukacyjnej. Na liście korzyści można wymienić teoretyczne podstawy i praktyczne rozwiązania użyteczne dla tworzenia programów nauczania obu umiejętności – począwszy od sposobu prezentacji materiału do nauki, rodzaju wykorzystywanych ćwiczeń (rozwijanie wiedzy grafotaktycznej), a skończywszy na sposobach oceny i procedurach wykrywania pierwszych trudności w tym zakresie (badanie świadomości grafotaktycznej).

Twierdzi się, że poziom świadomości grafotaktycznej wpływa na przebieg nauki ortografii danego języka. Umiejętność dostrzegania różnego typu regularności w zapisie wyrazów ma ułatwić proces generalizowania i wnioskowania o istnieniu reguł rządzących pisownią, a przez to pomóc w organizacji wiedzy ortograficznej. Próby określenia sposobu nabywania i charakteru świadomości grafotaktycznej podejmowane są w badaniach dzieci w różnym wieku, mówiących różnymi językami. U najmłodszych poszukuje się jej dość wcześnie, gdy dzieci są jeszcze w okresie poprzedzającym formalną naukę czytania i pisania. U nieco starszych dzieci uczęszczających do szkoły odnotowuje się stopniowe narastanie świadomości grafotaktycznej, a uzyskiwane wyniki badań są szczególnie interesujące w kontekście wspomnianych już problemów dzieci z dysleksją rozwojową.

Ponieważ poziom świadomości grafotaktycznej polskich uczniów był jak dotąd sprawdzany jedynie w bardzo wąskim zakresie, uznałam za celowe przeprowadzenie badań, które mogłyby choć w niewielkim zakresie – z uwagi na skalę potrzeb – uzupełnić te braki. Niniejsze opracowanie, przygotowane na podstawie tekstu rozprawy doktorskiej obronionej w 2018 roku na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, prezentuje wyniki badań własnych nad świadomością grafotaktyczną dzieci polskojęzycznych. W badaniach poprzecznych przeprowadzonych w 2015 roku wzięło udział 123 polskojęzycznych dzieci z klas II i IV szkoły podstawowej, z czego do ostatecznej analizy trafił materiał pochodzący od 101 uczniów. Dzieci były proszone o przeczytanie tekstu na głos, wzięcie udziału w teście świadomości grafotaktycznej oraz napisanie tekstu ze słuchu. W zadaniach wykorzystano materiał językowy specjalnie opracowany na potrzeby

⁵ Por. Schonauer K., Denes G. (1994), *Graphemic jargon: a case report*, „Brain and Language”, vol. 47(2), s. 279–299.

badania. Uzyskane dane poddano analizie ilościowej, która pozwoliła m.in. określić poziom świadomości grafotaktycznej dzieci w różnym wieku i będących na różnych etapach edukacji, jak również obliczyć korelacje między wynikami z poszczególnych zadań. Dzięki przeprowadzeniu analizy jakościowej możliwe było m.in. ustalenie, jakiego rodzaju błędy popełniały dzieci we wszystkich trzech zadaniach i jak zróżnicowany jest poziom świadomości grafotaktycznej badanych uczniów. W niniejszej publikacji ograniczyłam się do omówienia wyników dwóch zadań: testu grafotaktycznego i zapisu ze słuchu.

Badania, które przeprowadzono, choć pozwoliły na sformułowanie pewnych wniosków odnośnie do poziomu świadomości grafotaktycznej u dzieci, zrodziły też kolejne pytania, na które odpowiedź będzie można odnaleźć dopiero na dalszym etapie prac. Możliwość wskazania takich perspektyw jest, w moim przekonaniu, nie mniej cenna niż zdobyta wiedza.

Zagadnienie świadomości grafotaktycznej było dotychczas najszerzej opisywane w obcojęzycznej literaturze przedmiotu, dlatego opracowania poświęcone temu tematowi na gruncie polskim mają wciąż status prac pionierskich. Nadal zbyt wcześnie, aby można było odnieść się do niektórych wyników i wniosków przedstawianych przez badaczy zagranicznych. Mam jednak nadzieję, że niniejsza publikacja przyczyni się do stopniowej zmiany opisanej sytuacji.

Książka ma budowę dwudzielną. Pierwsza część zatytułowana „Grafotaktyka w świetle literatury przedmiotu” stanowi wprowadzenie teoretyczne do tematyki świadomości grafotaktycznej i sposobów jej badania. W rozdziale 1. przedstawiono genezę dwóch terminów: *grafotaktyka* i *ortotaktyka*, a ponadto dokonano przeglądu i porównania ich definicji w świetle różnojęzycznej literatury przedmiotu. W rozdziale 2. przedstawiono relacje łączące grafotaktykę z innymi pojęciami z zakresu lingwistyki, między innymi z grafemiką i ortografią. W dalszej części pracy omówione zostały terminy pochodne wobec terminu *grafotaktyka* – w tym: *wiedza grafotaktyczna*, *reguły grafotaktyczne* i *świadomość grafotaktyczna* (rozdział 3.). W rozdziale 4. zaprezentowano zagadnienie świadomości grafotaktycznej w kontekście wybranych procesów poznawczych: przetwarzania ortograficznego, uczenia się statystycznego i mimowolnego. Rozdział 5. poświęcono omówieniu znaczenia świadomości grafotaktycznej, zarówno dla rozwoju umiejętności posługiwania się pismem, jak i dla prawidłowego przebiegu czynności czytania oraz pisania. W rozdziale 6. opisano dwie podstawowe metody oceny poziomu świadomości grafotaktycznej oraz dokonano przeglądu wyników badań przeprowadzonych w tym zakresie. Tak wyróżnioną całość zamyka rozdział 7. zawierający syntetyczne podsumowanie wszystkich rozważań. Rozdział ten z jednej strony odnosi się do przedstawionych ustaleń i stanu wiedzy na temat grafotaktyki, a z drugiej – wskazuje na możliwe kierunki rozwoju myśli teoretycznej w tym zakresie i znaczenie dalszych badań dla szeroko rozumianej praktyki.

Część druga publikacji zatytułowana „Świadomość grafotaktyczna w świetle badań własnych” prezentuje w rozdziale 8. założenia i metodologię badań wła-

snych. Omówienie otrzymanych wyników ilościowych zaprezentowano w rozdziale 9., natomiast wyniki analiz jakościowych ujęto w rozdziale 10. Następujące po tej części pracy podsumowanie (rozdział 11.) zawiera syntezę wniosków płynących z przeprowadzonych badań własnych, a także usystematyzowane odpowiedzi na postawione wcześniej pytania badawcze. Kończący publikację rozdział (rozdział 12.) przedstawia dyskusję nad otrzymanymi wynikami, prezentuje dalsze pytania badawcze oraz wskazuje możliwe perspektywy i obszary dla kolejnych badań nad świadomością grafotaktyczną.

***

Serdecznie dziękuję recenzentom mojej rozprawy doktorskiej – dr hab. Elżbiecie Awramiuk, prof. UwB oraz prof. dr. hab. Stanisławowi Dubiszowi za wszystkie cenne uwagi i komentarze zawarte w recenzjach. Pozwoliły mi one z większą wnikliwością spojrzeć na zagadnienie grafotaktyki.

Pragnę przekazać podziękowania mojemu Promotorowi – prof. dr. hab. Józefowi Porayskiemu-Pomście, którego pomoc merytoryczna oraz życzliwość pozwoliły mi rozwijać i realizować moje zainteresowania badawcze, a także doprowadziły do wydania tej książki.

Na koniec chciałabym złożyć wyrazy wdzięczności całej mojej Rodzinie – tej bliższej i tej dalszej. W szczególności – moim Rodzicom, którzy z wielkim poświęceniem i zaangażowaniem niezmiennie wspierali mnie, kiedykolwiek tego potrzebowałam.